

חנא שמרוק

ארבע אגרות של דער נסתר

לתולדות ספרו "די משפחה מאַ שבער" והדפסותיו

ארבעת האגרות של דער נסתר המתפרסמות כאן לראשונה — מן המעטות שהגיעו לידינו מעזבונו של הסופר<sup>1</sup> — נכתבו בימי מלחמת-העולם השנייה ובשנים שלאחריה, שנים שקדמו לחיסול התרבות היהודית בברית המועצות בסוף שנות הארבעים. שלוש אגרות הופנו בשנים 1944—1948 לנחמן מייזיל בניו-יורק והאגרת הרביעית נשלחה אל איציק קיפניס בקייב בדצמבר 1947.

נחמן מייזיל<sup>2</sup>, המבקר, העורך והעסקן הרב-צדדי בתחום התרבות בידיש, עזב בשנת 1937 את ורשה והשתקע בניו-יורק. בניו-יורק היה עורכו של הירחון "יידישע קולטור", שהופיע מטעם "איִקוף" — אלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאָנגרעס, האירגון למען תרבות יידיש, שהוקם בוועידה בפאריס בקיץ של 1937, בימי "החזית האחדיה", בהשראתם ובתמיכתם של הקומוניסטים היהודים שמחוץ לברית-המועצות. נ. מייזיל היה באירגון זה ובשלוחותיו הרוח החיה בפעילות התרבותית, הספרותית והמוזיקלית. הודות לקירבה האידיאולוגית של ה"איִקוף" לברית-המועצות, ובייחוד הודות לפעילותו המוגברת בימי מלחמת העולם השנייה למען העזרה למאמץ המלחמתי הסובייטי, היה ה"איִקוף" ו"יידישע קולטור" לכתובת ראשית ומוכרת לקשרים של סופרי יידיש בברית-המועצות עם העולם החיצוני. מטעם הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי במוסקבה<sup>3</sup> נשלחו ל"איִקוף" — לנ. מייזיל או ל"יידישע קולטור" — כתבי-יד של סופרי יידיש מברית-המועצות למען פירסומם מעבר לים. יצירות אלו הופיעו ב"יידישע קולטור" ופירסומים פריודיים אחרים, המקורבים ל"איִקוף", וכן בשורה של ספרים שראו אור בניו-יורק.

מתוך אגרותיו של דער נסתר אל נ. מייזיל מסתבר שנוסף למעמדו המרכזי של מייזיל בפעילות הספרותית והמוזיקלית ב"איִקוף", היה לקשרים אלו של סופרי יידיש

1 עד כה פורסמו: אגרת אל יוסף מלמד, ידיד נעוריו; האגרת נכתבה בשנת 1922 בברלין (ראה בנספח לח. שמרוק, דעם נסתרס 'א פֿאַרשפיל' און זײַן חֵבֶר מיכל שפּאַל, "די גאַלדענע קײט", גל. 77, 1972, עמ' 131—132 ובתרגום עברי: "בחינות", גל' 4, 1973, עמ' 104—105); קטע מתוך אגרת לאחיו מ. כהנוביץ בפאריס; האגרת נכתבה בשנת 1934 בחארקוב (ראה בתוך המבוא שלי לדער נסתר, "הנזיר והגדייה", ירושלים 1963, עמ' 13—15 וכן בהערה 13, שבעמ' 48—49, שם).

2 על נחמן מייזיל (1887—1966) ראה את הערך בכרך החמישי, עמ' 578—583 של "לעקסיקאָן פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור", ניו-יורק 1956 (להלן בקיצור: "לעקסיקאָן"); וראה גם: "נחמן מייזיל ביבליאָגראַפֿיע", א. באַזונדערע דרוק, אַריגינעלע, איבערגעזעצטע, רעדאַגירטע. צונויפֿגעשטעלט כּיענע מײזיל — נחמן בלומענטאַל, בית נחמן מייזיל, קיבוץ אלונים, תשל"ד—1974.

3 על הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי ראה להן באגרות ובהערה מס' 29.

מכתב מידיד — חיים רייזה

[מח]

לנינגראד, 23.1.41

הלא תסלח לי, לנסקי היקר שלי, על כי לא עניתך בה בשעה שקבלתי את מכתבך מה-9/1, דאגות הקיום וצער גידול הבת כופים עלי כגיגית, וטורדים ומשכיחים עד בלי די. אין לך יום שתהי הפעוטה — בקו הבריאות. משעה שיצאת מלנינגראד יושבת היא בבית, יושבת או מוטלת במטה ושוב אותה הסדרה הידועה: ברוניט, אנגינה, דלקת האזן הפנימית ושאר מיני מלאכי חבלה — השד ידען אותן המחלות התאובות והושקות עד כלות הנפש ודובקות אך ורק בחביון ביתנו המסכן. הלאי רבונו של עולם ותתדבקנה בשנה טובה ומוצלחת בעשירים שיש להם ינה[?], ונרתיקם כרסני וראשם בלי דאגות ולבם קשה ועינם צרה באחרים.

28/1

היי לך דוגמה עד כמה טרוד אני — התחלתי במכתב ב-23/1 — עד היום היה מונח אצלי ללא גמירה — וגם עכשו — בהחילותי להמשיך אין אני יודע אם יעלה בידי לגמר במצות הכתיבה כי בכל פעם יכולה הדלת לסב על צירה ושוב — אני בנורעות הטרדה — ללא פנאי, ללא מחשבה פנויה, ללא אפשרות.

התחלתי את מכתבי לפני שבוע בתחנה הבלטית (בבית הנתיבות) וממשיך אני אותו בהקומבינט, — מקום שנוסע אני לשם בכל יום לעבוד.

השד ידעם — את הקומבינטורים — עושים הם קומבינציות וטכסים, מתחכמים ועלי לשבת ולהתחקות על מעשיהם, להביט בשרש, להציץ לתוך החרכים, להסתכל בקנקנם ובכל מה שיש בו.

והרי אני יושב כעת בחדר קטנטן. התנור — אש, על השולחן — תהו ובהו.

30/1

— ושוב הפסקה.

בתיה מסרה לי את נזיפתך.

ואין אני רוצה שתקעס עלי ועל כן — הא לך מכתב שלי. עשה בי כחפצך. הנני בידך כחומר ביד היוצר. ברצותך — נוף וברצותך — מחול.

כתוב

בנשיקה

חיים

צפורה פור' בשלומך, הפעוטה מזכירה אותך מדי יום ביומו.  
P.S. כתב בקשה על שם לשצנוב ומולוטוב.

ח. רייזה

בברית-המועצות עם עורכו של "ידישע קולטור" גם רקע של אמון אישי משגים עברו. בדומה לדער נסתר הכירו גם סופרים אחרים בברית-המועצות את נחמן מייזיל מפעילותו הספרותית הנמרצת בקייב עוד לפני מלחמת העולם הראשונה וגם ממפעליה הספרותיים והמו"לים של ה"קולטור-ליגע" הקייבית, שמייזיל היה ממסדיה וראשיה בשנים הראשונות שלאחר מהפכת 1917. נוסף לכך תרמו את תרומתם לקשרים ההדוקים למדי, שהוקמו מחדש בין סופרי יידיש הסובייטיים לבין עמיתיהם מעבר לים באותן השנים, זכרו ומעמדו של השבועון "ליטערארישע בלעטער", שמייזיל שימש בו כעורך בשנות העשרים והשלושים. בשבועון זה ניכרת היתה הערנות והאהדה למתרחש בספרות יידיש בברית-המועצות, אם גם קרה לא אחת, שפירסומי ועמדתו של מייזיל לא זכו להסכמה מטעם המימסד הקומוניסטי בברית-המועצות עצמה או מחוצה לה.

בשנות המלחמה נוצרה קונסטלציה חד-פעמית ומיוחדת במינה בתולדות יהודי ברית-המועצות. הועד היהודי האנטי-פאשיסטי במוסקבה איפשר לסופרים היהודים הסובייטיים, שהיו בין חבריו ופעיליו, להקים בחזרה את הקשרים עם עמיתיהם מעבר לים, שנותקו למעשה בשנות השלושים. משמעותם של קשרים עם עמיתיהם חרגה מעבר לתפקידו הישירים, התעמולתיים המוצהרים, של הועד. נ. מייזיל ידע לטפח את הקשרים הללו בפעילות מו"לית עניפה. הודות לכך זכינו לפירסומם של ספרים ויצירות של סופרי יידיש סובייטיים, שהופיעו בניו-יורק, וביניהם גם כאלה, שאף פעם, עד ימינו אנו, לא הגיעו לפירסום בברית-המועצות עצמה.<sup>4</sup> בין היצירות הללו שרדו לפליטה גם נוסחאות שבברית-המועצות זכו לפירסום רק לאחר התערבותה של הצנזורה, על שלביה השונים.<sup>5</sup> ליצירות שניצלו בדרך זאת שייך גם הכרך השני של "די משפחה מאַשבער" של דער נסתר, ספר, שאף על פי שלא עלה בידי מחברו להשלימו, שייך להישגיה הבולטים ביותר של הפרווה הסיפורית ביידיש בדורות האחרונים.

שלוש האגרות של דרש נסתר אל נ. מייזיל שהגיעו לידינו הן ככל הנראה שרידים בלבד של התכתבות עניפה יותר שאבדה. לא הגיעו לידינו אגרותיו האחרות של דער נסתר למייזיל מאותה התקופה וגם לא אגרותיו של מייזיל אל דער נסתר, שוודאי היו משלימות את התמונה המקוטעת המתקבלת משלוש האגרות שבידינו.<sup>6</sup> אך גם מה שהגיע לידינו מלא וגדוש פרטים וידיעות, המאפשרים לעקוב מקרוב אחרי מהלך יצירתו של דער נסתר בשנות הארבעים והדברים עוד יתבהרו על פרטיהם להלן מן האגרות עצמן וההערות המלוות אותן.

מן האגרות של דער נסתר אל נ. מייזיל מסתבר, אם כי לא לגמרי בגלוי, שבפירסום

4 כמו למשל: דוד בערגעלסאָן, "פרינץ ראובני", ניו-יורק 1946. וראה גם להלן.

5 ראה על כך: דליה קאופמן, 'שאַטנס פֿון וואַרשעווער געטאָ' — שני נוסחים של הפואמה לאיציק פֿעפֿער, "בחינות", גל' 2—3, 1972, עמ' 133—153, וכן להלן.

6 תודתי נתונה למר דב מייזיל בנו של נחמן מייזיל המנוח על מתן הרשות והאפשרות לפרסם את האגרות השמורות בבית נחמן מייזיל באלונים. במכתבו אלי מיום 27 באוקטובר 1977 כתב דב מייזיל: "לא מצאנו אגרות נוספות של דער נסתר; אבא לא נהג לשמור העתקי מכתביו". הנני מודה לדי"ר שמעון רדליך על שהיפנה את תשומת לבי לאגרות של דער נסתר אל נ. מייזיל.

יצירותיו בניו-יורק ראה הסופר פתרון לעצם האפשרות להגיע אל קוראי יידיש בימי המלחמה ולאחריה. אך היתה זאת בעת ובעונה אחת גם בעיה חריפה של פרנסתו של הסופר, והדבר משתמע ברורות מנסיונות ההתחשבות התמימים במקצת של דער נסתר על שכר הסופרים המגיע לו בניו-יורק. ההשוואה באגרות בין מה ששילמו לסופר סובייטי כאשר פירסמו את יצירותיו בברית-המועצות לבין מה שדער נסתר ציפה מן ה"איִקוף" תמורת יצירותיו המתפרסמות כספרים, מלמדת על מצוקתו של הסופר. ואומנם מסתבר שלמן אמצע 1941, למן תחילת המלחמה בין גרמניה לבין ברית-המועצות ועד חיסולה של התרבות היהודית בברית-המועצות, זכו רק מעטות מיצירותיו של דער נסתר לפירסום ולשכר סופרים בברית-המועצות עצמה. בתקופה זאת פורסמו בברית-המועצות חוברת אחת בלבד משלו<sup>7</sup> ונוסף לה, במשך שבע שנים ומעלה, רק שבעה פירסומים קצרים בקצצים ובעיתונות.<sup>8</sup> מנתונים אלה מובן מאליו עניינו של דער נסתר בפירסום כתביו בניו-יורק ומוצדקות ציפיותיו לשכר סופרים הגון, וביחוד בתקופה שמיעוט פירסומי בברית-המועצות עצמה מנע ממנו הכנסה מיצירותיו שכבר נמצאו בכתובים.

אך מה שלא נאמר בגלוי באגרות אל נ. מייזיל מתפרש עתה בהירות ומעבר לכל ספק מאגרתו של דער נסתר אל איציק קיפניס מסוף 1947. מעבר לעצם ההזדהות עם איציק קיפניס הנרדף בגלל רשימתו "אָן חכמות, אָן חשבונות", בעלת הלהט היהודי הלאומי, מתגלה כאן דער נסתר בדבריו הוא כ"אחיו לצרה" של קיפניס, על כל המשתמע מ"מעמד" כזה לגבי סופר שנרדף בתקופה של הוידאנוביוס המשתלט על הסופרים ועל הספרות בברית-המועצות.<sup>9</sup> מאגרתו של דער נסתר אל קיפניס

7 דער ניסטרער, "קאַרבאַנעס", (דערציילונגען), אָגיז מעלכע-פּאַרלאַג "דער עמעס", מאַסקווע 1943, 70+2 עמודים. החוברת פורסמה למעשה בשנת 1944, כי הרשות להדפיסה ניתנה ביום 21 בדצמבר 1943; היא נדפסה במהדורה של 8,000 עותקים (ראה בעמ' האחרון). שלשת הסיפורים נכתבו בשנת 1942 וראה להלן בהערות לאגרות.

8 ואלה הם: הסיפור 'העשל אנשעלעס', "היימלאנד", ליטערארישער זאַמלבוך, מאַסקווע 1943, עמ' 27—37 (הסיפור נכלל ב"קאַרבאַנעס"); הרשימה "די מוטער פונ דער רוסישער העלדנ" "אייניקייט" מיום 9 בדצמבר 1943; הסיפור 'מינג באקאנטער', "צומ זיג", ליטערארישער זאַמלבוך, מאַסקווע 1944, עמ' 238—261; הרשימה 'האס', "אייניקייט" מיום 29 ביוני 1944, הרפורטז'ות מיטג צווייטג עשאלאָן, "אייניקייט" מיום 30 באוגוסט 1947 ומיט איבערוואַנדערער קייג ביראַבידזשאַן, "היימלאנד", 1, 1947, עמ' 108—118; וההספד 'זי אומפאַרגעסלעכע אווידע', "מיכאַלעס 1890—1948", זאַמלבוך צומ אַנדענק, מאַסקווע 1948, עמ' 6—13. והשווה במספרים 24, 30, 44 ברשימה הביבליוגרפית של א. פינקעלשטיין ומ. ראָזענהויז, 'דעם ניסטערס ווערק', "סאַוועטיש היימלאנד", 1970, גל' 1, עמ' 150—152, שבה חסר משום מה ציון לרשימה 'האס'.

9 'אָן חכמות, אָן חשבונות' של איציק קיפניס פורסם במלואו בעתון "דאָס נייע לעבן". שהופיע בלודז', ביום 19 במאי 1947, לאחר שצונזר קודם לכן ב"אייניקייט" המוסקבאי. הלהט היהודי הלאומי המתפרץ ברשימה זאת עורר את זעמם של המבקרים הסובייטיים היהודים, שעמדו על משמר הכשרות האידיאולוגית של ספרות יידיש בברית-המועצות. על "פרשת" קיפניס באותה תקופה השווה: ח. שמרוק, ספרות יידיש בברית-המועצות, "בחינות", גל' 1, 1970, עמ' 254—255; אסתר רוזנטל-שניידרמן, "נפתולי דרכים", ספר שני, תל-אביב 1972, עמ' 250—254; ומרדכי אלטשולר במבוא ל"יהדות ברית-המועצות באסקלריה של עיתונות יידיש בפולין", ביבליוגרפיה 1945—1970, ערך מרדכי אלטשולר, ירושלים תשל"ה, עמ' יב—יג, הערה 4.



מתוך האגרת השנייה של דער נסתר אל נ. מייזיל אנו למדים שמהדורת הספר משנת 1941 נדפסה בוילנה בקיץ, ממש לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה לבין ברית-המועצות ולפני כיבושה של העיר לא הספיקו להגיע טפסים של הספר למחברו. מן האגרת אל איציק קיפניס נודע עכשיו שלאחר שיחרורה של וילנה בשנת 1944 נמצאו שם כמה מאות עותקים של הספר. הספר אומנם נמכר, אך משתי האגרות הנ"ל ברור שדער נסתר לא היה מרוצה ממהדורה זאת וכדבריו, הזהים בשתי האגרות, הוא "לא גרס" את הפרקים שנוספו בה לעומת מהדורת 1939.

המהדורה הנוספת, השלישית, של הכרך הראשון הופיעה בניו-יורק בשנת 1943: — דער נסתר, "די משפחה מאַשבער", ראַמאַן, פּאַלקס-פּאַרלאַג, אַלוועלטלעכער יידישער קולטור-פּאַראַבאנד, ניו-יאָרק 1943, 1+439 עמ'.

מהדורה זאת הועתקה מן המהדורה הסוביטית משנת 1939 בכתיב המקובל מחוץ לברית-המועצות. נוספו כאן מבוא מאת נתחן מייזיל "דער נסתר" (עמ' 5—19) וכן "ווערטער-פּאַרטייטשונגען" (עמ' 436—439). מתוך האגרת הראשונה של דער נסתר אנו למדים, שנדפסו או בניו-יורק כ-5,000 עותקים, לפי מידע שהוא קיבל מאיציק פפר ששהה יחד עם ש. מיכואלס בארצות-הברית בזמן הופעתו של הספר. כבר בשנת 1946 אולה המהדורה כולה<sup>16</sup>. במקביל להכנתו של הכרך השני של הספר נדפסה בניו-יורק מהדורה מצולמת של הכרך הראשון:

— דער נסתר, "די משפחה מאַשבער", ראַמאַן, ערשטער טייל, איקוף-פּאַרלאַג, ניו-יאָרק 1948, 1+439 עמ'.

מעבר לשער מופיע כאן "דריטע אויפלאַגע", כי לא הובאה בחשבון המהדורה משנת 1941, אך למעשה צריך להיות "פערטע אויפלאַגע".

מן האגרות אל נ. מייזיל אנו למדים שבשנת 1944 עבד דער נסתר על נוסח חדש ומתוקן של אותם הפרקים שנועדו לכרך השני של ספרו ושקודם לכן הופיעו גם בכתב-ההעת הסוביטיים בידיש וגם במהדורת הספר משנת 1941 — הפרקים שאותם, כדבריו, "לא גרס". ביום 25 באוגוסט נשלח לניו-יורק הנוסח המתוקן של הפרק הראשון של הכרך השני, "דעמאַלט האַט געטראָפֿן", ודער נסתר הבטיח לשלוח בהדרגה פרקים נוספים מתוך הנחה ברורה, שגם הכרך השני יופיע בניו-יורק.

מאגרתו של דער נסתר אל איציק קיפניס מדצמבר 1947 מסתבר עתה שבית ההוצאה "דער עמעס" במוסקבה תיכנן את הוצאת ספרו של דער נסתר עוד לפני גמר המלחמה, למן 1944, אבל לפי רמזיו השקופים של דער נסתר הושהתה הוצאתו בכוונה מרושעת. יש מקום להנחה סבירה מאד, שתוכנו של הכרך השני ואולי גם של המשכו של הספר מעבר לכרך השני, המשך שלא ידוע לנו, גרם להשהית אלו. בכל אופן בסוף 1946 היה מוכן כבר גם הכרך השני. בידיעה מינאר 1947 אנו קוראים: "דער נסתר האַט אָפּגעגעבן צום דרוק אין מלוכה-פּאַרלאַג 'דער עמעס' דעם צווייטן באַנד פֿונעם ראַמאַן 'די משפחה מאַשבער', וועלכער וועט אין קומענדיקן

שבו נדון הרקע העובדתי-היסטורי של הספר, המסמך את עיקרו לשנות הששים של המאה ה-19. למן חוברת 9 משנת 1946 של "יידישע קולטור" מופיע ספרו של דער נסתר ברשימות הספרים של "איקוף" תחת הכותרת "אויספּאַרקויפט".

יאָר [1947] דערשיינען צוואַמען מיטן ערשטן באַנד אין איין בוך<sup>16</sup>. בשנת 1947 לא הופיע הספר ועוד באוגוסט של שנת 1948 בישרו ל. סטרוגין ומ. בילנקי, מראשי בית-ההוצאה "דער עמעס", "האיאָר נאָך וועלן אַרויס פֿון דרוק נסתרס די משפחה מאַשבער" (3 טיילן)<sup>17</sup>. היה זה ממש על סף חיסולו של בית ההוצאה ושל שרידי התרבות היהודית בברית-המועצות בסוף 1948 וכמובן שגם הפעם לא הופיע הספר. אך מן הידיעה הזאת למדים אנו שב"דער עמעס" היה כבר באוגוסט 1948 גם חלק שלישי של הספר. האם היה זה חלק נוסף שלא הגיע לידינו? או שמא שוב חולק הספר ליחידות חדשות כדוגמת המהדורה משנת 1941? אין בידינו להשיב בדאות גמורה על שאלות אלו שעוד ננסה לתהות עליהן בהמשך.

החלק השני של הספר הופיע בניו-יורק בלבד בשנת 1948:

— דער נסתר, "די משפחה מאַשבער", ראַמאַן, צווייטער טייל, איקוף-פּאַרלאַג, ניו-יאָרק 1948, 446 עמ'.

בספר זה עשרה פרקים, כאשר שלושה הפרקים, אשר קודם לכן הופיעו בכתב-ע"ט סוביטיים ובמהדורת 1941, עובדו כאן מחדש. הוא נדפס מכתב-יד של דער נסתר שנשלח ממוסקבה לניו-יורק<sup>18</sup>. לפי הציון מעבר לשער נדפסו 3,000 עותקים של חלק זה. בעמ' 7—8 מופיעים כאן דבריו של [נתחן] מ[ייזיל] "צום לייענער", בהם הוא מזכיר לקוראים את הכרך הראשון של הספר ומצביע על תוכנו של הספר השני. את דבריו הוא מסיים: "מיר וואָרטן אויף די ווייטערדיקע בענד פֿון דעם אינטערעסאַנטן און גייסטרייכן ווערק. לאַמיר האַפֿן, אַז דער איבעררייס צווישן איין באַנד און דעם צווייטן וועט מער גישט דויערן אַזוי לאַנג". יש להניח שמתוך אגרותיו של דער נסתר, שלא גשתמרו, ידע כבר נ. מייזיל על המשכו של הספר, שהוטח מפורשות על ידי מחברו בסיום של החלק השני במהדורת ניו-יורק משנת 1948:

און שוין, דאָ נעמען מיר צוריק דאָס וואָרט ביי מאירלעך, און וועגן ווייטער קומענדיקן נעמען מיר זיך אונטער שוין מיט אייגענע מיטלעך, און לויטן נוסח, וואָס איז אונדז אייגנטימלעך, צו באַריכטן. און נאָך אַ מאָל שוין, און דערמיט האַלטן מיר פֿאַר פֿאַרענדיקט אונדזער ערשטן בוך." (עמ' 446).

עולה מכאן חלוקה חדשה של הרומן ששני חלקיו, שהופיעו בניו-יורק נחשבו בעיני מחברו כספר ראשון, שצפוי לו המשך.

הגיעו לידינו ידיעות אחדות שאומנם נשאר בעזבונו של דער נסתר כרך נוסף של ספרו. הדברים נרמזים בסיפור על מאסרו של הסופר בשנת 1949. לשאלת אוסריו על מקום המצאם של כתב-היד שלו השיב דער נסתר: "סלחונא, אנשים נכבדים.

16 "יידישע שריפטן" (ורשה), ינואר 1947, עמ' 15.

17 'באפרידיקן דעם נאָכפּרעג אפּן ייִדישן בוך — וועגן דעם פּלאַג פּונעם "עמעס"-פּאַרלאַג אפּן 1949 יאָר', "אייניקייט" מיום 10 באוגוסט 1948.

18 הדברים ברורים מן האגרות. נ. מייזיל טרח להגיש את הדבר בהודמנויות אחדות. ראה למשל בתיאור הביבליוגרפי של הכרך השני, "יידישע קולטור", 1948, גל' 3, עמ' 63: "דער צווייטער טייל דערשיינט פֿונעם מאַנסקריפט, אויף וועלכן דער מחבר האַט געאַרבעט אַ צען יאָר".

לעניין הזה אין לכם שום שייכות... לא בשבילכם כתבתי אותם, ומונחים הם כתבי היד שלי במקום בטוח...<sup>19</sup> בשנת 1958, לאחר הגילויים על המאסרים ועל רצח הסופרים, ידע ג. פומרנץ לספר: "לויט באריכטן האָט ער [דער נסתר] איבערגעלאזט ניט קיין געדרוקטן המשך-באנד פֿון 'משפחה מאַשבוער'<sup>20</sup> כידוע נפטר דער נסתר בבית החולים שבמקום מאסרו ביום 4 ביוני 1950.

עד 1964 לא הגיעו לידינו ידיעות כלשהן על גורל כתבי-היד של המשך של "די משפחה מאַשבוער". ברשימה של ל. פודריאצ'יק מאותה שנה נמצאו לראשונה גילויים ישירים על שרידים של הספר בכתבי-יד מעזבוננו של דער נסתר<sup>21</sup>. מדובר ברשימה זאת על החומר מן הארכיון הספרותי של דער נסתר שנמסר לידי ל. פודריאצ'יק על ידי האלמנה. "היו אלה בעיקר פראגמנטים בלתי ידועים של 'משפחה מאַשבוער'; טיבם של כל הפראגמנטים הללו לא פורש, אך ציון שנמצא ביניהם פרק של הספר בשם "נאַכוואַרט און פֿאַרוואַרט", שתואר על ידי ל. פודריאצ'יק בהמשך רשימתו. אך עברו עוד שלוש שנים עד שפרק זה זכה לפירסום:

— "נאַכוואַרט און פֿאַרוואַרט", "סאַוועטיש היימלאַנד", 2 (1967), עמ' 97—123.

ברור שלפנינו מונח הפרק הפותח של הספר השני, לפי הגדרתו של דער נסתר בסיום של הכרך השני, שהופיע בניו-יורק ושצוטט למעלה. ההגדרה "נאַכוואַרט" שבכותרת, מתיחסת ישירות לדברים "שבעמ' 97—103, כפי שפורסמו ב"סאַוועטיש היימלאַנד". מסופר בהם בקצרה על המשך גורלן של הדמויות העיקריות שהופיעו בספר הראשון, לפי הגדרתו הנ"ל של דער נסתר, תוך הבטחה מחודשת שבהמשכו של הרומן ישוב עוד המחבר להודק לבית משבר וקורותיו (עמ' 101). קרוב לוודאי שלמאיר'ל, נכדו של משה משבר, שעליו מרחיב דער נסתר בדברים, נועד תפקיד מרכזי בהמשך זה. ההגדרה "פֿאַרוואַרט" שבכותרת מתיחסת להמשכו של הפרק הזה (עמ' 104—123), שבו תואר הרקע ההיסטורי למה שאמור להופיע בספר השני של הרומן, התמורות שחלו בעיר N "ווי זי האָט אויסגעזען אָן ערך מיט אַ 15—20 יאָר שפּעטער". משמע שאם בספר הראשון מתוארת תקופת שנות השישים והשבעים של המאה הקודמת, בהמשכו בספר השני מתוארות שנות התשעים של המאה ה"ט וראשיתה של המאה העשרים, כפי שגם מתאשר מהזכרת ה"קונגרסים" הציוניים בעמ' 116. לפי שעה "נאַכוואַרט און פֿאַרוואַרט" הוא השריד היחיד שפורסם מתוך הספר השני של "די משפחה מאַשבוער" של דער נסתר<sup>22</sup>.

19 ברוך וייסמן — "יהודי סובייטי אלמוני, יומן מתרת עברי מברית המועצות — אגרות אל אחי במדינת ישראל", רמת-גן, הוצאת "מסדה", 1973, עמ' 83. על מאסרו של דער נסתר ועל מותו במאסר ראה גם: שיינע-מרים בראדערזאן, "מיין ליידנס-וועג מיט משה בראדערזאן", בוענאס-אייירס 1960, עמ' 88—89, 96.

20 ש. ניגער, "יידישע שרייבער אין סאַוועט-רוסלאַנד", ניו-יאָרק 1958, עמ' 474.  
21 ל. פֿאַדריאַטיק, 'ארום דעם ראַמאַן "פֿון פינפטן יאָר"', "סאַוועטיש היימלאַנד", 1964, גל' 1, עמ' 74—76.

22 אשר לנסיון לאחר את הרומן "פֿון פינפטן יאָר" לתקופה האחרונה ביצירתו של דער נסתר ראה מה שכתבתי ב-Postscript למאמרי, "Der Nister's 'Under A Fence'", אשר לעדותו החשובה של ל. פודריאצ'יק (שם, עמ' 75), שבשנים 1944—1948, כאשר היה נפגש עם הסופר, גילה דער נסתר עניין רב בתקופה של 1905, הוא קרא זכרונות, אסף שירי עם

לאחר הבטחות חוזרות ונישנות הופיע שוב ספרו של דער נסתר במוסקבה בשנת 1974:

— דער ניסטער, "די מישפּאַכע מאַשבוער", פּאַרלאַג "סאַוועטסקי פּיסאַטעל", מאַסקווע 1974, 600 עמ'.

עורכו של הספר הוא מ. בילגיקי, אחד מראשי "דער עמעס", שעוד בשנת 1948 היה בין המבשרים על הופעתו המחודשת של הספר. הוא הוסיף למהדורה החדשה מבוא "דער ניסטער און זיין ראַמאַן די מישפּאַכע מאַשבוער" (עמ' 5—16), שאין בו פרט משמעותי כלשהו על תולדות הספר. הספר הופיע במהדורה של 2,000 עותקים.

י. סרבריאני התרעם כבר ובצדק על הרכבה התמוה של מהדורה אחרונה זאת של הספר. לעומת שני הכרכים שהופיעו בניו-יורק נכללו במהדורה זאת רק הכרך הראשון בשלימותו ומן הכרך השני מופיעים כאן רק ארבעת הפרקים הראשונים על פי מהדורת ניו-יורק. בסופו של הספר כולו ניתן ציון "סאַף צווייטער טייל" שאין לו כל אחיזה בתולדותיו המפותלים של הרומן, על כל חלוקותיו הקדומות, ואשר נוגד מפורשות גם את הדברים שבפרק "פֿאַרוואַרט און נאַכוואַרט", שפורסם ב"סאַוועטיש היימלאַנד". על טיעונו של י. סרבריאני המבקר קשות את האחראים למהדורה האחרונה הזאת של הספר, ניתן להוסיף כהנה וכהנה ולחזק אותם ללא כל קושי. אך נסתפק להלן בענין אחד בלבד הקשור ככל הנראה ישירות בדברים של דער נסתר באגרות המתפרסמות כאן.

ארבעת הפרקים של הספר השני, שנכללו במהדורת 1974 של "די משפחה מאַשבוער" לקוחים מן הנוסח השני של הרומן, כפי שנדפס בניו-יורק בשנת 1948, ולא מאותו הנוסח, שנפסל על ידי דער נסתר לאחר שנדפס בכתבי-עת בשנים 1939—1940 ובמהדורה משנת 1941. השוואה של קטעים נרחבים של הטקסטים מאשרת זאת מעל לכל ספק. נשאלת לכן השאלה מדוע הסתפקו במוסקבה בשנת 1974 בארבעת הפרקים בלבד מן הכרך השני ולא המשיכו אותו עד תומו, כפי שהיה בידיהם מן המוכן במהדורת 1948? יתר על כן, מה הגיע את עורכי המהדורה משנת 1974 להוסיף את הציון "סאַף צווייטער טייל" לאחר ארבע פרקים בלבד מאותו חלק שני הכולל עשרה פרקים? מסתבר שגם בשנת 1974 לא ניתן בבית-המועצות להדפיס את דבריו של דער נסתר במלואם מבלי "די קישקעס דערפֿון אַרויסנעמען", לפי תיאורו הקולע של דער נסתר משנת 1947 באגרתו אל איציק קיפניס.

שלושת הפרקים של הכרך השני, שנדפסו קודם לכן בשנים 1939—1940 ובמהדורת 1941 של הספר, עובדו על-ידי דער נסתר באופן יסודי מאד. בעיבוד בולטים תיקונים סגנוניים מרחיקי לכת, שלא כאן המקום ליחד עליהם את הדיבור. אך לצדם של התיקונים הסגנוניים החשובים כשלעצמם מצויים בעיבוד המחודש, שנעשה בשנת 1944, בימי המלחמה והשוואה, גם שינויים תוכניים מהותיים מאד. ביניהם מתבלט הנוסח האחר והחדש לגמרי של ה"תורה" שלוזי משמיע בפני חבורת בראצלאב בעת הסעודה המתוארת בפרק "דעמאַלט האָט געטראַפֿן". ב"סאַוועטיש" משנת 1939,

וסיפורי עם מתקופה זאת, קרוב לוודאי שהדברים מעידים על עבודתו של דער נסתר על ההמשך של "די משפחה מאַשבוער", לפי הסדר הכרונולוגי שאליה הגיע הספר בחלק שאחרי "פֿאַרוואַרט און נאַכוואַרט".

עמ' 218—220 הובאה כאן "תורה" חסידית כביכול על יסוריו של המנהיג, בעל התורה הדתית החדשה. מצוים בה ללא ספק רמזים נוצריים על יסוריו של ישו, המחזירים אותנו לראשית דרכו הספרותית של דער נסתר מלפני מלחמת העולם הראשונה<sup>23</sup>. קרוב לוודאי ש"תורה" זאת היתה בין הגורמים העיקריים שדער נסתר חזר והדגיש שאין הוא "גורס" יותר את הנוסח הזה ואף היה מוכן לקנות את כל העותקים של מהדורת 1941 של הספר ששרדו אחרי שיהרורה של וילנה, כדי להשכיח את דבריו אלו של לזוי על יסוריו של המנהיג. במקומה של "תורה" זאת נוסחה באותו הפרק ובאותו מקום ובאותו הקשר ממש "תורה" אחרת לגמרי של לזוי, הפותחת במילים "חביבין ישראל" (כרך שני, ניו-יורק 1948, עמ' 78—80). במקום יסוריו האישיים של המנהיג, בנוסח הקודם של הפרק, הוסבה כאן "תורתו" של לזוי ליסוריו של עם ישראל ולחזון הגאולה. ואי-אפשר לטעות באשר לזמן ניסוחה של "תורה" זאת — מלחמת העולם השנייה ושואת העם, שדער נסתר היה עד להן והגיב עליהן במקביל ביצירות אחרות מאותה התקופה<sup>24</sup>. ב"תורה" זאת נמצאים גם דברים על ישראל והאומות, שהאקטואליות המודגשת שלהם בזמן ניסוחם אינה מוטלת בספק:

— און זאלן זיך די אומות העולם ניט פרייען — האָט לזוי ווייטער געזאָגט — מיט זייער רייכן חלק, וואָס איז זיי אויסגעפֿאַלן, און ניט קוקן אויף ישראל, וואָס איז פֿאַרשוואַרצט, ווי די געצעלטן פֿון קדר... אמת, ער איז פֿאַרטיילט און איבערגעלאָזט אויפֿן חסד פֿון פֿיל שווערדן, וואָס הענגען אויף זיין קאַפֿ און צווינגען אים אויסצובעטלען זיין לעבנסברויט ביי אַלערליי אַכזריות און וועלטמערדער; זאלן זיך די אומות ניט פֿרייען און ניט שפּעטן פֿון ישראל, וואָס זעט אויס פֿרעמד, פֿאַרטיילט און אַ פֿאַרוואַגלט שטיפֿקינד צווישן אַלע; די קללה פֿון ישראל איז צייטווייליק, ווי לאַנג זי זאל ניט דויערן, און דאָס וואָס איז אים באַשערט צו זיין אָן אומגליקלעכער בעטלער אויף פֿאַרשאלטענע שלאַכטן, וועט סוף פֿל סוף, אויפֿהערן... (עמ' 78—79).

כאשר הדברים הללו, שנכתבו בשנת 1944, מוסבים לקונטקסט ההיסטורי האקטואלי לא מוטלת בספק חריפותם, אפילו אם הם נוסחו כ"תורה" של מנהיג חסידי בראצלאב

23 ראה מה שכתבתי על כך במבוא ל"הנזיר והגדייה" של דער נסתר, עמ' 19. ויש להוסיף על כך שכבר בשנת 1909 הוזכר שמו של דער נסתר בקשר למגמות דומות ביצירותיו של שלום אש בפולמוס החריף, שהתנהל מעל דפי "דאָס נייע לעבן" (ניו-יורק) סביב לפירסומו של הסיפור של שלום אש "אין אַ קאַרנאוואַל-נאַכט", שם, 1909, גל' 7, עמ' 382—390. ש. אנסקי, שהשתתף בפולמוס זה במאמר "די צלם-פּראַגע — אן ענטפּער ד"ר ח. זשיטלאַווסקי" העיר שזכות הבכורה ביצירה ספרותית ביידיש הנוקטת לדמותו של ישו ולנצרות מגיע למעשה לא לאש אלא לדער נסתר (שם, 1909, גל' 10, עמ' 612). ודבריו מתיחסים ל"מרים" בתוך ספרו הראשון של דער נסתר "געדאַנקען און מאַטיווען", וילנה 1907. ועל התעניינותו הנמשכת בנושא זה של דער נסתר השווה את דבריו על ש. אש. ראה להלן באגרת השלישית אל ג. מייזל.

24 וראה במיוחד את רשימתו "האָס" משנת 1944, שהוזכרה למעלה בהערה 7 ומה שכתבתי עליה במבוא ל"הנזיר והגדייה", עמ' 44—45. "האָס" — "שנאה", בתרגומו העברי של ד. סדן, "הנזיר והגדייה", עמ' 311—313.

Historical

later measured by Dr. Nister after the Hol

המשמיע אותם בשנות השישים או בשנות השבעים של המאה הקודמת. קשה לדעת אם דער נסתר העלה בזמן כתיבתם אסוציאציות מרחיקות לכת מעבר למעשיהם של הנאצים הגרמניים. האם הוא חשב גם על מצבם של היהודים בברית-המועצות? אין לכך תשובה חד-משמעית וודאית. אבל באופן פאראדוקסאלי קראו כך כנראה את הפיסקה בזמן הכנתה של מהדורת ספרו משנת 1974, כי במהדורה הסוביטית האחרונה חסרה פיסקה זאת לחלוטין בעמוד 474 של הספר. הצנזורים למיניהם מצאו בה דברים "מסוכנים" שבביל הקוראים היהודים בברית-המועצות בשנת 1974, שלושים שנה לאחר שהדברים נוסחו.

לא ערכנו בדיקה יסודית ומקיפה של כל הטקסט של מהדורת 1974 תוך השוואה עם המהדורות הקודמות של הספר. אך אין כל ספק שההשמטה מביאה לספקות חמורים ביותר באשר למהימנותה של מהדורה זאת בכללותה. זאת ועוד. בהשמטה שהצבענו עליה יש אולי משום הסבר מדוע החליטו בברית-המועצות לקצץ את הספר ולהביא במהדורת 1974 ארבעה פרקים בלבד מתוך עשרת הפרקים של הכרך השני משנת 1948. קרוב לוודאי שבאותם הפרקים שהושמטו לגמרי מן הספר נמצאים דברים שלא ניתן היה להסתפק ול"טפל" בהם בקלות ולהשמיט מתוכם קטעים בלבד — אותם קטעים שעשויים היו להתפרש, לפי תהושת הצנזורים, פירושים מרחיקי לכת מבחינתם. וכבר הצבעתי בהודמנות אחרת על "תורה" נוספת של לזוי בחלק השני של "די משפחה מאַשבּער", שבה הוא הרחיב את דבריו על עבודת מרצון ועבודת מאונס ועל שירה מאונס של הציפור בכלוב (עמ' 327—328)<sup>25</sup>. קטעים מסוג זה, הם שהכריעו, ככל הנראה, את הכף ומהדורת 1974 הופיעה תוך השמטת שישה פרקים מן הספר שנדפס בשנת 1948 בניו-יורק, ועכשיו מסתבר שגם באותן השנים כאשר הספר נכתב לא ניתן היה להדפיסו ללא השמטות, שמחברו כנראה לא הסכים להן.

ה"טיפול" בעזבונו של הסופר מטיל צל כבד גם על כל אותם הדברים של דער נסתר שבכל זאת מצאו בשנים האחרונות את דרכם לדפוס בברית-המועצות, כולל הטקסט של "נאַכוואַרט און פֿאַרוואַרט"<sup>26</sup>. יש מקום לחשדות שבפרק זה "טיפלו" באותה הצורה בזמן שהיה מונח כשנתים לאחר שהודיעו כבר על עצם קיומו. ואולי בבעיתיות הסוביטית הזאת ביחס לעזבונו של הסופר צריך לחפש תשובה לשאלת הימצאו של החלק השלישי או של הספר השני, שאת העדויות על קיומו הבאנו למעלה.

25 ראה את הקטע שצוטט במבוא ל"הנזיר והגדייה", עמ' 40—41 ומה שכתבתי עליו שם.

26 נוסף לדברים שפורסמו ב"סאָוועטיש היימלאנד" ושהוזכרו למעלה הופיע גם הספר: דער ניסטער, "ווידערוואָס", דערציילונגען, גאָוועלן, "סאָוועטסקי פּיסאַטעל", מאַסקווע 1969, הכולל את סיפוריו משנות הארבעים; "מייילעך מאַגנוס", הסיפור הפותח את הספר ובסופו ציון תאריך הכתיבה 1945—1946, היא היצירה היחידה שבאוסף זה שפורסמה לראשונה מעזבונו של הסופר בברית-המועצות ("סאָוועטיש היימלאנד", 1969, גל' 6, עמ' 41—87). וראה על סיפור זה עוד להלן בהערה לאגרות. יתר הסיפורים שב"ווידערוואָס" הועתקו מתוך דער נסתר, "דערציילונגען און עסייען", [בעריכתו של ג. מייזל], איקוף-פאַרלאַג, ניו-יאָרק 1957. לעומת הספר שהופיע בניו-יורק חסר ב"ווידערוואָס" משום-מה הסיפור "דער זיידע מיטן אייניקל", שראה אור כבר קודם לכן בברית-המועצות ב"קאַרבאַנעס".

## ה א ג ר ו ת \*

[א]

דער נסתר ממוסקבה אל נחמן מייזל בניו-יורק  
[אחרי ה-25 באוגוסט 1944] <sup>27</sup>

ליבער נחמן,

דעם 25סטן אויגוסט האט אייך דער יידישער אַנטי־פאַשיסטישער קאָמיטעט אַרויסגעשיקט דאָס ערשטע קאָפיטל (124 זייטן) פֿונעם צווייטן טייל "די משפּחה מאַשבער" <sup>28</sup>, בייגעלייגט אַ בריוו פֿון די ח'י שכנא עפשטיין און אי. פֿעפּער <sup>29</sup> — אַ דערמאַנונג, אַז איר זאָלט זיך צונויפֿריידן מיט מיר וועגן האַנאַראַר פֿאַרן ערשטן טייל <sup>30</sup>; אויך אַ קורץ בריוועלע פֿון מיר מפות דעם זעלבן ענין און מיט אַ צוואַג, אַז מער אויספֿירלעכער וועל שרײַבן שפּעטער <sup>31</sup>.  
איז אַט שרײַב איך:

ערשטנס, אַ טענה: פֿאַר וואָס האַט איר אַפֿריער ניט אַנגעפֿרעגט בני מיר, צי זאָלט איר דרוקן דעם ערשטן טייל, צי ניט? צי האַט איר ניט געוואָלט, אַז אין אַנטי-

\* האגרות מתפרסמות כאן בכתיב יידיש המקובל במערב. רק בתיאורי המאמרים והספרים שבהערות נשמר הכתיב של המקור. אך במובאות הוסבו הדברים לכתיב המקובל במערב. כל ההדגשות מופיעות במקור. המקומות הלא־קריאים והמקומות שניזוקו באגרות צוינו בסימן [...] .

27 המקור — ללא תאריך. התאריך של האגרת משוער לפי הפתיחה ולפי הזכרת הקובץ "צומ זיג" (ראה להלן), שהופיע בסוף 1944.

28 הפרטים וההסברים המתיחסים למהדורות והדפסת הפרקים של "די משפחה מאשבער", כאן ולהלן, בארבעת האגרות, רוכזו במבוא.

29 שכנא אפשטיין ואיציק פפר (ראה עליהם בתוך "לעקסיקאָן"), היו באותו הזמן מראשי הוועד היהודי האנטי פאשיסטי במוסקבה, שדרכו הועברו לפרסום אל מחוץ לברית־המועצות ידיעות וכתבות על המתרחש בקרב יהודי ברית־המועצות, בימי המלחמה ולאחריה. במקביל נשלחו דרך הוועד גם יצירותיהם של סופרי יידיש שחיו בברית־המועצות. על פעילותו של הוועד היהודי האנטי פאשיסטי בתחום המו"לות השווה מה שכתבתי במבוא ל"פרסומים יהודיים בברית־המועצות 1917—1960", ערך ח. שמרוק, ירושלים תשכ"א, עמ' צה—קו. על פעולותיו של הוועד היהודי האנטי פאשיסטי ראה S. Redlich, "The Jewish Antifascist Committee in the Soviet Union", *Jewish Social Studies*, 31 (1969), pp. 25—36; S. Redlich, "Soviet Uses of Jewish Nationalism During World War II: The Membership and Dynamics of the Jewish Antifascist Committee in the USSR", *Nationalities Papers*, 5 (1977), pp. 136—166.

30 מכאן וגם מן ההמשך של האגרת הזאת ומשתי האגרות הנוספות אל נ. מייזל מסתבר שהוועד היהודי האנטי פאשיסטי או הסובאינפורמבירור, שלו היה למעשה כפוף הוועד לפחות בכל מה שנוגע להפצת החומר התעמולתי בחוץ־לארץ, היו נוהגים לשלם שכר־סופרים לסופרים הסובייטיים בעד דברים שנועדו לפרסום בעתונות ולא בעד פרסומים בצורת ספר.

31 האגרת הקצרה שדער נסתר מזכיר כאן לא נשתמרה. ראה למעלה בהערה 6.

פֿאַשיסטישן קאָמיטעט ווייסט מען מיין אַדרעס, ווייל איך בין דאָך אַליין אַ מיטגליד פֿון קאָמיטעט? <sup>32</sup> אַזוי פֿירט זיך דאָך ניט: בני אַ לעבעדיקן אויטאָר דאַרף מען בעטן אַ דערלויבעניש, ווייל דאָס איז זײַן מי און פֿון דער מי לעבט ער. צווייטנס, דער עיקר: איר דאַרפֿט וויסן זײַן, אַז פֿאַר די דריי (3) טויונט עקועמפּליאַרן ערשטער אויפֿלאַגע פֿון ערשטן טייל "מאַשבער", וואָס איז דערשינען אין מאַסקווער מלוכה־פֿאַרלאַג "עמעס" אין 39סטן יאָר, פֿון וועלכער איר האַט איבערגעדרוקט אייער אויפֿלאַגע אין אַמעריקע, האָב איך באַקומען 25 טויונט רובל האַנאַראַר (25 בויגן, צו טויונט רובל אַ בויגן), וואָס האַט מיר געקלעקט אויף חיונה אויף צוויי יאָר. ווייסט ווייטער: די מלוכישע האַנדלס־אַרגאַניזאַציע "מיעשדונאַראַדנאַיאַ קניגאַ" נעמט איצט צו ביים פֿאַרלאַג "עמעס" פֿון זײַנע אויסגאַבעס 3 טויונט עקועמפּליאַרן פֿאַר אַמעריקע <sup>33</sup>. היינט פֿאַרשטייט וואָס דאָס האַט פֿאַר מיר, פֿאַר אַן \* אויטאָר, פֿאַר אַ באַדייטונג: אַ פֿאַרדינסט וואָס קלעקט אויף צוויי יאָר לעבן.

ווי דער ח' פֿעפּער, וועלכער איז געווען אין אַמעריקע בעת מיין \*\* בוך איז דאַרט דערשינען <sup>34</sup>, האַט מיר דערציילט, האַט אייער אויפֿלאַגע באַטראַפֿן אַ צאַל פֿון פֿיל מער, ווי 3 טויונט עקועמפּליאַרן. ער איז זיך משער, אַז אַן ערך אַ 5 טויונט.

ווייטער: ווי איך ווייס פֿון דער פרעסע און ווי איר שרײַבט אַליין אין אייער בריוו פֿון מיין־חודש הייאָר, האַט דער בוך געהאַט אויס ערגעווייניגל עכן דערפֿאַלג און אייער לייענער פֿאַדערט דעם צווייטן טייל. דאָס הייסט, דער ערשטער איז אויס פֿאַר קויפֿט. ווי איך ווייס נאָך, האַט אייך דאָס דרוקן דעם בוך קיין געלט ניט געקאָסט, מחמת אייער אַ מעצענאַט האַט אייך געגעבן אויף דרוק־הוצאות. הייסט עס, אַז דאָס אַפּגעלייזטע געלט פֿאַר דער אויפֿלאַגע איז ריין פֿאַרדינסט <sup>35</sup>.

32 ראה ברשימת חברי הוועד, כפי שפורסמה על־ידי ש. רדליך במאמרו משנת 1977, עמ' 165.

33 מן המידע ש"מיז'דונארודנאיה קניגה", אשר עוסקת בהפצת הספרים הסובייטיים מחוץ לברית־המועצות, קנתה באותה התקופה מן הספרים שנתפרסמו בידיש 3,000 עותקים למכירה בארצות־הברית, מתברר עתה פשר המהדורות הגדולות מאד של הספרים בידיש שנדפסו בברית־המועצות בשנים הללו. למן 1944 ועד 1948 נדפסה המהדורה הקטנה ביותר של ספר בידיש בברית־המועצות ב־4,000 עותקים והיו ספרים שהגיעו אז למהדורות של 10,000 — 15,000, ושל 25,000 עותקים. ראה פרטים על גודל המהדורות בעבודתו של אברהם בן יוסף, 'ביבליוגרפיה של ספרי יידיש שנדפסו בברית־המועצות בשנים 1941—1948', "יד ושם", קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה, ד, 1960, עמ' 131—167. וראה גם בהערה מס' 7 למעלה.

\* במקור: א.

\*\* במקור: פעמיים מיין.

34 הכוונה לבקורם המשותף של איציק פפר ושלמה מיכאלס בארצות הברית בחדשים יוני־ספטמבר 1943. על הבקור הזה ראה את הביבליוגרפיה של מ. אונגער, 'דער באַזוך פֿון דער סאַוועטיש־יידישער דעלעגאַציע און די יידישע פרעסע', "יידישע קולטור", 1944, גל' 1, עמ' 52—56; גל' 2, עמ' 53—56 וכן בעבודותיו של רדליך שנוכרו בהערה 29.

35 ראה את הציון לזכרו של טאנע גורעוויטש, שמשפחתו תרמה להוצאת הספר, בעמ' 4

אין אט: מאכט אַ חשבון. 5 טויזנט עקזעמפליארן צו 1 דאלאר מיט 50 סענט, אין 7,500 דאלאר.<sup>36</sup>

ח' פּעפּער האָט מיר ווידער דערציילט, אַז פֿאַר זײַן בוך "רויטאַרמייאיש" האָט איר אַרײַנגעטראָגן לטובת דער רויטער אַרמיי 2 טויזנט דאלאַר. דאָס זײַנען לידער און לידער, שרײַבט איר, זײַנען גיט איבעריק גאַנגבאַר.<sup>37</sup> הײַנט באַרעכנט ווידער: מײַן בוך, וואָס איז פּראָזע און איז דורך מיט אַזאַ דערפֿאַלג און האַלט 4 מאָל מער זײַטן, ווי זײַנער, איז וויפֿל דאַרף אײַך באַקומען?

איז דערום: כ'ויל, איר זאָלט אויסרעכענען לויט מײַן האַנגאַראַר, וואָס איך האָב באַקומען אין "עמעס" פֿאַר 3 טויזנט עקזעמפליאַרן אין 39סטן יאַר, און לויט דעם, וואָס כ'וואָלט באַקומען, ווען אונדזער פֿאַרלאַג, וואָלט דעם בוך איצט אַרויס-געגעבן און ווען "מיעזשדונאַרדאַיאַ קניגאַ" וואָלט גענומען פֿאַר אַמעריקע 5 טויזנט עקזעמפליאַרן, — און מיט אַזאַ באַטרעף אַן ערך דאַרף איר באַלוינט ווערן. קײַן געלט פֿאַדער אײַך גײַט, נאָר שוה פּספּ. אַז איר וועט מיר מיטטיילן דעם גענויעם חשבון, וויפֿל מיר קומט אויף אײַערע געלטן (ע"פֿ דאלאַר), וועל איך דעמאָלט אַנשרײַבן אין וואָס פֿאַר אַ זאַכן אײַך גײַטיק זײַך און איר וועט זײַן אַזוי גוט און מיר צושיקן.

איצט אַ צווייטע טענה: פֿאַר וואָס האָט איר געדרוקט מײַנע דערציילונגען "העשל אַנשעלעס" און "דער זיידע מיטן אייניקל" אין באַזונדערע ביכעלעך, ווידער זײַך גײַט אַנפֿרגענדיק? וואָס הײַסט עס? דער קאַמיטעט האָט זײַ איך געשיקט אויף צו דרוקן אין זשורנאַל "איקוף", אין צײַטונג, אָבער בשום אַופֿן גײַשט באַזונדער.<sup>38</sup>

של מהדורת 1943 של החלק הראשון של "די משפחה מאַשבער". ידיעה על איסוף \$728 להוצאת הספר הופיעה ב"ידישע קולטור", 1943, גל' 6—7, עמ' 92. גם המהדורה השנייה של הכרך הראשון (1948) והופעתו של הכרך השני בניו-יורק (1948) מומנו עלידי תורמים (ראה את הציונים על כך בספרים).

36 \$1.50 היה מחירו של הכרך למן הופעתו ועד דצמבר 1944, כאשר הועלה המחיר ל-\$1.75. וראה את המודעות שהתפרסמו מעל המעטפות של "ידישע קולטור".

37 איציק פּעפּער, "רויטאַרמייאיש", ניו-יאָרק, פֿאַלקס-פֿאַרלאַג, אַלגעלטלעכער יידישער קולטור-פֿאַרלאַג [1943], 127 עמ'. מעבר לשער צוין שלהוצאתו של ספר זה נאסף כסף בזמן ביקורם של מיכואלס ופפר בארצות-הברית. הספר הופיע במהדורה של 2,000 עותקים (ראה מעבר לשער). הוא נמכר במחיר של \$1.00 (ראה במעטפות של "ידישע קולטור").

38 ראה בערה 30 למעלה. המדובר כאן בשני הסיפורים הראשונים של דער נסתר, שהוגדרו בתת-הכותרת שלהם כ"מקרים" שקרו בפולין הכבושה. על המשמעות של העתקת ההתרחשויות בימי המלחמה והשוואה מתחומי ברית-המועצות לתחומיה של פולין ראה מה שכתבתי במאמרי "יהדות פולין בספרות יידיש בברית-המועצות — עם ספרו של פרץ מארקיש "טראַט פֿון דורות", "דפים לחקר השואה והמרד", סדרה שנייה, מאסף א, 1969, עמ' 136—151. הסיפור "העשל אַנשעלעס" נדפס לראשונה מכתבי-ידו של המחבר ב"ידישע קולטור" 1943, גל' 3, עמ' 8—14, ורק אחר-כך בברית-המועצות בקובץ "היימלאַנד", ליטעראַרישער זאַמלבוך, מאַסקווע 1943, עמ' 27—37 (הקובץ אושר לדפוס ביום 10 באוגוסט 1943). הסיפור "דער זיידע מיטן אייניקל" הופיע לראשונה ב"ידישע קולטור", 1943, גל' 8—9. שני הסיפורים נדפסו גם בניו-יורק

איך מוז אייך זאָגן, ליבער נחמן, אַז בײַ אונדזער ליטעראַרישער געזעלשאַפֿט רופֿט דאָס אַרויס ווונדער: "גײַשט שוין זשע, פֿרעגן אונדזערע שרײַבער, ווייסט גײַט נחמן מײַזל, אַז איר עקסיסטירט, אַז איר אַרבעט און לעבט פֿון אײַער אַרבעט?" איז אַלואַ: איך מאַן האַנגאַראַר אויך פֿאַר די דערציילונגען. איך ווייס גײַט וויפֿל צו מאַנען, ווייל כװײַס גײַט וויפֿל איר האָט געדרוקט און וויפֿל פֿאַרקויפֿט.

מיט איינעם וואָרט: איך מאַן אויטאַר-ר-ע-כ-ט. ערשטנס, איר זאָלט גײַט דרוקן אַן מײַן דערלויבעניש; צווייטנס, פֿאַר דעם, וואָס איז שוין אַפּגעדרוקט — אַזאַ סומע האַנגאַראַר, וויפֿל איר וואָלט באַקומען, ווען די זאַך וואָלט געדרוקט זײַן בײַ אונדן, אין ראַטן-פֿאַרבאַנד.

וועגן צווייטן טייל וויל איך האָבן פֿון אייך אַ געשריבענעם אַפּמאַך: וויפֿל דענקט איר דרוקן און וואָס וועל איר דערפֿון האָבן. דער צווייטער טייל וועט זײַן די זעלבע גרײַס כּמעט, ווי די ערשטע. דאָס ערשטע קאַפיטל, מיטן נאַמען "דעמאָלט האָט געטראָפֿן" האָב שוין אייך אַרויסגעשיקט, ווי געזאָגט, דעם 25סטן אויגוסט. די נאַענטע צײַט וועל איר צושיקן נאָך אַ צוויי-דרײַ קאַפיטלעך. און אַזוי ווייטער, קאַפיטלעכווייז. אין צווישן אָבער וויל איר האָבן פֿון אייך אַן \* אויספירלעכן ענטפֿער וועגן אַלע מײַנע אויבן דערמאַנטע פֿאַדערונגען, אַז אַלץ וועט אויסגעפֿילט ווערן.

איצט נאָך אַ זאַך: מיט אַ צײַט צוריק האָט אייך דער קאַמיטעט צוגעשיקט מײַן דערציילונג מיטן נאַמען "מײַן באַקאַנטער". אויב איר וועט זײַ נאָך גײַט האָבן געדרוקט, ביז אַט דער בריוו מײַנער וועט צו אייך דערגרײַכן, זאָלט איר זײַך אַפּהאַלטן זײַ צו דרוקן, ביז איר וועט (אין גיכן) באַקומען דעם זאַמלבוך "זיג", וואָס דערשיינט אין פֿאַרלאַג "עמעס" אין מאַסקווע, און דאַרט וועט איר געפֿינען

בחוברות נפרדות "ארויסגעגעבן דורך לאה קעסמאז ליטעראַטור-פֿאַנד בײַם איקוף" בשנת 1943: "העשל אַנשעלעס", 32 עמ' (בעמ' 3—4: "דער נסתר — ביבליאָגראַפֿישע נאָטיצן"); "דער זיידע מיטן אייניקל" 64 עמ'. דער נסתר התרעם על הדפסת שני הסיפורים בחוברות נפרדות בניו-יורק, כי לאחר שנוסף להם הסיפור "מײַער לאַנדשאַפֿט" מאותה הסדרה, הם הופיעו יחד בתוך החוברת "קאַרבאַנעס" משנת 1943. נראה שהוא חש שהמהדורה הניו-יורקית תפגע בהפצת החוברת שהופיעה במוסקבה והיא לא תמכר משום כך עלידי "מיוזונאַרונאַיה קניגה" (ראה למעלה בהערה 33). "מאיר לאַנדשאַפֿט" הופיע גם הוא ב"ידישע קולטור", 1944, גל' 6—7, עמ' 14—14 ולא הוצא בחוברת נפרדה, כמו הסיפורים הקודמים. שלושת הסיפורים נכתבו בזמן שדער נסתר ישב באבאקואציה בטאשקנט. בהדפסות הניו-יורקיות צוין הדבר במפורש: "העשל אַנשעלעס" — "טאשקענט, אויגוסט 1942"; "דער זיידע מיטן אייניקל" — "טאשקענט, 1942" (וב"קאַרבאַנעס", עמ' 49, נוסף החודש "דעקאַבער"). היו אלה הדברים הראשונים שדער נסתר כתב והדפיס בימי המלחמה, כאשר הוא חי חיי דוחק בטאשקנט. על דער נסתר בטאשקנט: יחזקאל קייטלמן, פּדיון המת, "אמות", גל' ד, פברואר-מארס 1963, עמ' 106—109; וכן "הארץ", 29 במארס 1963, שם גם על המפגש בטאשקנט בין סופרים יהודיים סובייטיים לבין סופרי יידיש פּליטי פּולין. יתכן שלמפגש זה היתה השפעה על פנייתו של דער נסתר ל"מקרים" בפולין הכבושה בסיפוריו הנזכרים. וראה עוד להלן בהערה 55 על הסיפורים הנוספים של דער נסתר בסדרה זאת וכן בהערה הבאה.

\* במקור: א.

די זעלבע דערציילונג פיל אויסגעבעסערטער, ווי דער וואריאנט, וואס בני אייך. איך האב זיך א ביסל צוגעאיילט. איצט, אין "זיג" איז די דערציילונג פולקאמער.<sup>39</sup> דאס איז אלץ.

ליבער נחמן, כיוויל אז אט די בריוו זאלט איר דורכלייענען די חח' אגפירער פון "איקוף" — פאר גאלדבערג, וויינפערן, נאוויקן.<sup>40</sup> זייט מיר געזונט.

וועגן זיך פערזענלעך איז מיר שווער צו שרייבן: מיר האבן זיך שוין נישט געזען א יאר 25.<sup>41</sup> איז פון וואס הייבט מען אן ?

גריסט הערצלעך כיענען.<sup>42</sup> אפשר געדענקט זי נאך א יידן, מיטן נאמען "פיני".<sup>43</sup>

אייער און אייער

נסתר

מיין פריוואטער אדרעס:

Москва, Малая Бронная 4, "ГОСЕТ", П. М. Кагановичу-Нистеру

P.S.: די ערשטע קאפיטלעך פון צווייטן טייל "מאשבער" זיינען שוין געווען געדרוקט אין זשורנאלן, אבער זיי זיינען אויפסניי איבערגעארבעט געווארן.

[ב]

דער נסתר ממוסקבה אל נחמן מייזיל בניוירוק

[אחרי אוקטובר 1944]

ליבער נחמן,

דאס איז אייך אן \* ענטפער אויף אייער קורץ בריוועלע פון מיי-הודש, וואס כ'האב עס באקומען סוף סענטיאבער.<sup>46</sup>

איר האט צוויי מאל געטראפן: (1) אז אין דער דערציילונג "מאיר לאנדשאפט" האב געהאט אין אויג אייער טאטן, און (2) אין "מיין באקאנטער" — ש"צ זעצער.

39 "מיין באקאנטער" גם הוא "מקרה" שהתרחש בפולין הכבושה, נדפס לראשונה ב"ידישע קולטור", 1944, גל' 10, עמ' 14—20; גל' 11, עמ' 23—24 ובמקביל בקובץ "צומ זיג", ליטערארישער זאמלבוך, מאסקווע 1944, עמ' 238—260. הקובץ "הופיע בסוף 1944, כי האישיר להדפסה ניתן ביום 4 באוגוסט 1944. בשתי ההדפסות מופיע הציון "מאסקווע, פעברואר 1944" (וראה עוד על הסיפור להלן באגרת הבאה ובהערה 48 שם).

40 בן-ציון גולדברג, זישע וויינפר ופסח גוביק היו ביחד עם נחמן מייזיל מראשי "איקוף" בניוירוק. ראה עליהם ב"לעקסיקאן".

41 בשנת 1919 היו עוד נ. מייזיל ודער נסתר יחד בקייב, ואחרי-כך נפרדו דרכיהם. וראה על כך בערכים עליהם ב"לעקסיקאן".

42 אשתו של נחמן מייזיל.

43 "פיני" — שמו הפרטי של דער נסתר — פנחס כהנוביץ.

44 עם בואו של דער נסתר למוסקבה בשנת 1943 או 1944 הוא התגורר בחדר בבנין התיאטרון היהודי "גוסט".

45 ללא תאריך. התאריך המשוער לפי הפיסקה החמישית באגרת. כפי שמסתבר מתוכנה נכתבה אגרת זו זמן קצר אחרי הראשונה.

\* במקור: א.

46 כאמור לא נשתמרו העתקים ממכתביו של נחמן מייזיל.

פארשטענדלעך, אז כ'האב דא געהאט אין זין בלויו די עמאנאציע, די אויס- שטראלונג פון די פערזאנען, ווייל אלץ איבעריקע איז "דיכטונג", נישט "וואר- הייט".<sup>47</sup>

וועגן שרייבן אייך א יידי-בריוול, ווי איר זאגט, איז בימינו אויסגעשלאסן. ווייל וויי-וויי, מיר לעבן דאך איצט איבער דעם גרעסטן חורבן פון אונדזער געשיכטע. די צאל קרבנות וואס די גורות-היטלער, ימח-שמו, האט געפאדערט איז גרעסער, ווי פון אלע אונדזערע חורבנות צוזאמענגענומען.

סוף אקטאבער זיינען אייך ארויסגעשיקט געווארן דורכן אגטיפאשיסטישן קאמיטעט נאך צוויי קאפיטלעך פון "מאשבער". דאס ערשטע קאפיטל, מיטן נאמען "דעמאלט האט געטראפן", 124 זייטן, האט איר שוין באקומען. די איצטיקע צוויי, מיט די נעמען "צוויי טויטן, איין חתונה" און "באקראט", וועט איר באקומען שפעטער א ביסל. לייענט זיי איבער (אלע דריי) און שרייבט אייער מיינונג. מיר דאכט, אז זיי וועלן אייך געפעלן.

אט די אויבן דערמאנטע 3 קאפיטלעך זיינען שוין געדרוקט געווען אין פארשידענע זשורנאלן. איצט אבער האב איך זיי ראדיקאל איבערגעארבעט. די זעלבע דריי קאפיטלעך (נישט מער!) האב איך פאר דער מלחמה צוגעגעבן צום ערשטן טייל און געטיילט אויף צוויי טיילן, וועלכע זיינען געדרוקט געווארן אין מיין בוך אין ווילנע און ער האט נישט באוויזן צו דערשיינען, ווייל די מלחמה איז אויסגעבראכן. מיר האבן געמיינט, [...] איז פאָרן [...] אונדזער רויטע ארמיי האט צוריקגענומען ווילנע, האבן [...] דערוויסט, אז צופעליקערווייזע איז דער בוך, צוזאמען מיט נאך, געראטעוועט געווארן. אלזא, אויך דאָרט, אינעם בוך, זיינען די 3 קאפיטלעך פון ערשטן וואריאנט, וועלכן כ'בין איצט פלל ניט גורס.

47 על שני הסיפורים ראה למעלה בהערות מס' 38, 39 ובהערה הבאה. את אביו של נחמן מייזיל הכיר הסופר בזמן שבתו בקייב — דער נסתר היה מבאי ביתם. על ש. צ. זעצער ראה בתוך ז. רייזען, "לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור, פרעסע און פילאלאגיע", א, ווילנע 1928, עמ' 1109—1111 וכן ג. קרסל, "לכסיקון הספרות העברית בדרות האחרונים", א, מרחביה 1965, עמ' 759. וכמוכן שיש להתייחס בזהירות רבה ל"זיהוי" של נ. מייזיל — בהתאם להערות של דער נסתר. ויצוין שגם ביצירות אחרות של דער נסתר נוטים ל"זהות" דמויות מוכרות שמאחוריהן דמויות היסטוריות ידועות או אנשים מחוגי מכריז של דער נסתר מתקופות שונות. ראה מה שכתבתי על זיהוי הדמויות ב"די משפחה מאשבער" על-ידי אחיו של הסופר במבוא ל"הגיוני והגדייה", עמ' 39 וכן בהערה 4 שבעמ' 52 שם. ובקשר לספר זה ראה גם את דבריו של דב סדן במאמר שהוזכר בהערה 14 וכן במאמרי ב"בחינות" שצוין בהערה 1. יש להוסיף לאלה את "זיהוי" של בר ברוכוב ברומן "פון פינפטן יאר" במאמרו של ל. פודריאצ'יק שצוין בהערה 21. על "זיהוי" נוסף מסוג זה העיר לאחרונה שלום לוריא במבוא לזליק קלמנוביץ, "יומן בגיטו ווילנע", תל-אביב 1977, עמ' 9. המדובר במלך מאנגוס בסיפור בשם זה (ראה עליו בהערה מס' 26) שעוצב על-פי דמותו של זליק קלמנוביץ, אביו של שלום לוריא. וכנראה שקולעת ביותר היא הערתו של ש. לוריא גם מעבר להקשר הספציפי שלה: "אף כי פרטי ההתרחשויות בדויים ברובם ויש בהם תערובת מזוהר של דברים שהיו ולהד"ם — הרי נראה לי תאור הדמות נאמן, והדמות עצמה — מוכרת עד להכאיב". וראה שם גם בהמשך הדברים. דבריו של לוריא תואמים למעשה את הגדרת עשיתו של דער נסתר באגרת זאת. וראה גם את דבריו של דער נסתר בסיפור 'מיין באקאנטער', "צומ זיג", עמ' 250.

אויב איר האט נאך ניט באוויזן אפדרוקן מיין דערציילונג "מיין באקאנטער", ווארט זשע שוין צו ביז איר וועט באקומען דעם זאמלבוך "צומ זיג", וואס איז דערשינען אין מאסקווע אין פארלאג "עמעס" און ווו ס'איז געדרוקט די זעלבע דערציילונג, אבער א פיל אויסגעבעסערטע, באזונדערס זעט זייט 250, אנהייבנדיק פונעם אפואץ: "און איצט רייסן מיר זיך איבער, ווייל דאס לעבן האט אונדז צעריסן". קוקט דארט דורך, וועט איר זען, ווי ווייט אנדערש זי איז אין "צומ זיג", ווי ביי אייך.<sup>48</sup>

און איצט, ליבער נחמן, צום עיקר-עיקר<sup>49</sup>.  
אין מיין פאריקן בריוו האב אייך געשריבן אויספירלעך מיניע האנאראר-פאדערונגען פאר דעם ערשטן טייל "מאשבער", פאר וועלכן איך מוז באקומען לויט פארדינסטן ד"ה לויט אויטער-רעכט.

איך חזר דא איבער נאך א מאל, וואס אין פאריקן בריוו:  
פאר דער ערשטער אויפלאגע פון "מאשבער", וואס איז דערשינען אין 39סטן יאר אין מאסקווע, האב איך באקומען 25 טויזנט רובל האנאראר — א סכום, וועלכער האט מיר געקלעקט אויף אגשטענדיקער חיונה אויף צוויי יאר. דאס זעלבע דארף איך באקומען פון אייך, אויף א זייערע געלטן. דעמאלט האט זיך דער בוך געדרוקט בלויז אין 3 טויזנט עקזעמפלארן. איר האט, ווי חבר פעפער פארזיכערט, געדרוקט פיל מער, אן ערך 5—4 טויזנט. קיין דרוק-הוצאות האט אייך ניט געקאסט, ווייל א מעצענאט האט אייך געדעקט די הוצאות — 800 דאלאר, ווי אין "איקוף" איז געווען געמאלדן. הייסט עס, אז די הכנסה פון בוך איז ריין פארדינסט: א 7—6 טויזנט דאלאר, פון וועלכע איך דארף באקומען דעם גרעסטן טייל, אויב ניט אין גאנצן.

געדענקט, ליבער נחמן, אז איר זייט א געזעלשאפט, און איך א יחיד; געדענקט ווידער, אז ווען אונדזער פארלאג זאל געווען אנקומען אויפן אמעריקאנער מארק מיט דער זעלבער צאל עקזעמפלארן, וואס איר האט געדרוקט און אויספארקויפט, וואלט איך ווידער באקומען א האנאראר, וואס וואלט מיר באזארגט אויף יארן. ס'איז דאך ניט קיין קלייניקייט! ובכן נעמט אין אכט דאס, וואס אונדזער גאנצע ליטערארישע געזעלשאפט האלט פאר גערעכט און גלייבט נישט, אז איך זאלט דא וועלן זיין א צווייטער צד מיט וועמען אונדז זאל אויסקומען קאנפליקטירן. ס'דאך ניט קיין פריוואטער פארלעגער, זאגט מען, און ניט א מאל, בימי מענדעלע.<sup>50</sup>

48 ראה למעלה באגרת הראשונה וכן בהערה 39 למעלה. ב"צומ זיג" לעומת "ידישע קולטור" נוסחו מחדש עד סיומו של הסיפור מספר קטעים משמעותיים המרחיבים ומעמיקים את היריעה הסיפורית. סיומו של הסיפור הועתק מעיירה סתמית בפולין לורשה. ב"דערציילונגען און עסייען", ניו-יורק 1957, עמ' 124—154 הועתק הנוסח של "ידישע קולטור", ב"ווידערוויקס", מוסקבה 1969, עמ' 236—263 הועתק הסיפור מתוך "דערציילונגען און עסייען".

49 מכאן ואילך חוזר דער נסתר על עיקרי הדברים שבמכתב הראשון. נראה שהוא חשש שהאגרת הקודמת לא הגיעה לידי הנמען.

50 הכוונה כאן לפרשה הידועה של הדפסת כתבי ש. י. אברמוביץ בארצות-הברית ללא רשותו וללא שכר-סופרים כלשהו. וראה מה שכתבתי על כך במבוא ל"חליפת אגרות

די חח' האפשטיין און פעפער האבן אייך שוין וועגן דעם דערמאנט. פאר וואס ענטפערט איר ניט?

וואס געהער דעם צווייטן טייל וויל איך פון אייך אן \* אפמאך: גענוי אויסגערעדט, וויפל עקזעמפלארן וועט איר דרוקן און אויף וואס פאר א באדינגונגען.

מיר קומט אויך האנאראר פאר די קליינע ביכעלעך "העשל אנשעלעס" און "דער זידע מיטן אייניקל", וועלכע איר האט באקומען די רעכט אויף דרוקן אין "איקוף", אבער בשום-אופן ניט באזונדער. דא בין איך גאר אין א פארלעגנהייט: כווייט ניט, וויפל איר האט געדרוקט פון זיי.

פון מיין לעבן קאן אייך זאגן נאר איינס: ס'האט מיר געטראפן א גרויסער בראך, נישט צום פארהיילן: אין 1942 האב אנגעוויירן מיין בת-יחידה, מיין אויג אין קאפ.<sup>51</sup>

זייט געזונט און שטארק.

ס'וואלט געווען א יושר מיר זאלן זיך א מאל קאנען זען און זיך אויסרעדן פאר אזוי פיל יאר. צי איז דאס אבער מעגלעך — אגו, פרוווט, נחמן, און כאפט זיך אריבער פון אייער מעבר-לים.<sup>52</sup>

אייער

פיני

שרייבט אויף מיין פריוואטן אדרעס:

Москва, Малая Бронная 4, "ГОСЕТ" (Государственный Еврейский театр), П. М. Кагановичу-Нистеру

[ג]

דער נסתר ממוסקבה אל נחמן מייזל בניו-יורק

[אחרי ה-8 בפברואר 1948]<sup>53</sup>

טייערער נחמן,

א גרויסן דאנק אייך פאר אייערע צוויי ווארעמע ארטיקלען וואס איר האט מיר צוגעשיקט. אויב אין "מארגן-פרייהייט" וועלן זיין נאך אפרופן וועגן מיין צווייטן

בין ש. י. אברמוביץ ובין ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי בשנים 1905—1908, ההדיר והוסיף מבוא חנא שמרוק, ירושלים תשל"ו, עמ' 13 וההערות שם.

\* במקור: א.

51 האדעלע או אדע קאגאנווויטש (1913—1942) בתו של דער נסתר, מצאה את מותה בעת המצור בלנינגראד. לבתו הקדיש דער נסתר את החלק השני של "די משפחה מאשבער" וראה במהדורת ניו-יורק 1948, עמ' 3. אדע קאגאנווויטש ניסתה את כוחה בשירה בידיש. וראה שניים משיריה שפורסמו ב"פארמעסט", 1936, גל' 9, עמ' 96—97. שני השירים הועתקו משם ופורסמו מחדש ב"ידישע קולטור", 1960, גל' 2, עמ' 53.

52 למרות פעילותו הענפה למען ברית-המועצות וספרות יידיש בה בתקופת המלחמה ולאחריה לא זכה נ. מייזל להזמנה למוסקבה. באותן השנים ביקרו שם ב. צ. גולדברג ופ. נוביק, הנזכרים באיגרת הראשונה.

53 בגוף האגרת לא צוין התאריך. התאריך המשווער לפי הזכרת הביקורת של נ. מייזל ב"מארגן פרייהייט". ראה במשפט הראשון של האגרת ובסיומה וכן בהערה 60.

שפנינפעקלעך דארף איך ניט. די בגדים, זאלט איר מיר מוחל זיין, זינען שמאטעס. ס'איז ווי מיט די חנוכה-ליכטלעך — "לא להשתמש בהם". "לראותם" — קוקן אויף זיי — איז אויך ניטא וואס. איר האט איבערגעגעבן, א פנים, א מענטשן זיי אינצוהאנדלען זאג, וואס האט דאס געמאכט אביי ווי, אבי פטור ווערן.

לעת-עתה בעט איך בני איך מיר צושיקן א יידישע שרייבמאשינקע, אבער א גוטע, למען-השם \*\*\*. און שרייבט מיר א חשובן, וואס האט איר אויף מיר ביז אהער אויסגעגעבן, און וויפל קומט מיר. אז איך וועל האבן דעם חשובן, וועל מאכן נאך באשטעלונגען.

אייער בוך וועגן אייער ריזע האבן ניט איר, ניט יחיאל ניט באקומען<sup>57</sup>. איך דאנק איך זייער פארן "איך" וואס איר שיקט רעגולער<sup>58</sup>. מיר האבן גרויס אינטערעס פאר שלום אשס ראמאן "דער מאן פון נצרת"<sup>59</sup>.

כחזור איבער מיין בקשה: צושיקן אויסשניטן פון צייטונג-ארטיקלען, קריטיק אויף "מאשבער", אויב אועלכע וועלן זיין געדרוקט. זייט געזונט און שטארק. גריסט כיענען און אלע חברים.

אייער

נסתר

כ'לייג איך דא בני מינע א פאטאגראפיע, איר זאלט זען, אז איך בין שוין א זקן. פון דער פאטאגראפיע, וואס איר האט געגעבן צו אייער ארטיקל אין "מארגן-פרייהייט", קאן מען נאך מיינען, אז איך בין ערשט בר-מצוה געווארן. א טעות, א טעות!<sup>60</sup>

הנ"ל

[ד]

דער נסתר ממוסקבה אל איציק קיפנים בקיבוץ

7 בדצמבר 1947

ליבער קיפנים,

מיט שטארבן כאפט זיך ניט: דער טויט איז ניט קיין ציג, ער וועט ניט אנטלויפן. אויב איר ווילט אן אה לצרה, האט איר אים אין מיר: איך בין כמעט אין אייער

\*\*\* במקור: למעה"ש.

57 הכוונה לספרו של נ. מייזל, "צווישן חורבן און אויפבויו", באגעגענישן, איינדרוקן און באטראכטונגען פון א ריזע איבער אייראפע און ארץ-ישראל, ניו-יורק 1947.

58 הכוונה לירחון "יידישע קולטור", שהופיע מטעם "איך".

59 ספרו זה של שלום אש הופיע עוד בשנת 1943. התגובה על הספר בשנת 1948 מעידה על טיב הקשרים של סופרי יידיש בברית-המועצות עם ספרות יידיש, שפורסמה בחוץ. על התעניינותו של דער נסתר בנושא ספרו של ש. אש השווה בהערה 23.

60 הכוונה למאמרו של נ. מייזל, 'דער נייער צווייטער טייל פון דעם נסתר'ס "משפחה מאשבער", שצורפה לו תמונת הסופר, ושפורסם ב"מארגן פרייהייט" מיום 8 בפברואר 1948.

61 אגרת זאת מתפרסמת כאן מהעתקה של העתקה שנעשתה על-ידי איציק קיפנים בשביל

טייל "מאשבער", זייט אזוי גוט און שיקט צו מיר, אדער יחיאל<sup>54</sup>. "מכל מלמדי השכלתי" — איז דאך א געבאט אין אונדזער ליטעראטור-בראנזשע.

א שאד, א שאד וואס ס'איז פארלוירן געגאן מיין בריוו צו איך פון צוריק מיט א פאר חדשים. איצט וועל דאס מוזן מאכן בקיצור:

ערשטנס א פראגע: פאר וואס האט איר מיר ביז היינט נאך גישט צוגעשיקט דעם אפמאך, אין וועלכן ס'דארף זיך געפינען דער תנאי, אז איך איז געגעבן די רעכט אויף דרוקן ניט מער, ווי 3,000 עקזעמפ' ? נאך אין אייער בריוו פון 12טן מיי 47סטן יאר האט איר געשריבן, אז אט-אט שיקט איר אים צו.

איצט שרייבט איר, אז איר גייט אפפאטאגראפירן דעם ערשטן באנד, מסתם מיטן מיין, ארויסצוגעבן א צווייטע אויפלאגע, איז נעם איך ווידער אויס דעם זעלבן תנאי: גישט מער ווי 3,000 עקזעמפ' און ווידער זאל דאס פארפיקסירט ווערן אין אן אפמאך, אויף וועלכן איך ווארט.

צוריק מיט א גרויסער שטיק צייט האט איך דער יידישער אַנטיפאשיסטישער קאמיטעט צוגעשיקט מינע צוויי דערציילונגען: "פלארע" און "ריווע יאסל בונציעס". אויב איר דענקט אויסניצן מיין ערשטע דערציילונג, בעט איך איך מיר אַנשרייבן און איך וועל איך צושיקן א צווייטן אויסגעבעסערטן וואריאנט. נו, און פאר וואס נוצט איר ניט אויס די צווייטע ?<sup>55</sup>

איך האלט אין שרייבן א דערציילונג וועגן ביראבידושאן. זי וועט האלטן א 30 זייטן. אויב איר האט אינטערעס און ארט פאר אט דער טעמע אין זשורנאל "איך", גיט צו וויסן בריוולעך אדער טעלעגראפיש פֿעפערן, און ער וועט זי איך ארוישיקן<sup>56</sup>.

אייערע 5 פעקלעך באקומען. האב געהאט פון זיי גאר ווייניק הנאה. קיין

54 יחיאל מייזל, אחיו של נחמן, שגר במוסקבה. ראה בהערה 60 להלן.

\* במקור: א.

\*\* במקור: א.

55 הסיפור "ריווע יאסל בונציעס" — וועגן א פערטן פאל אינעם אקופירטן געוועזענעם פוילן" נדפס לראשונה ב"יידישע קולטור", 1948, גל' 4, עמ' 15—24. בסוף הסיפור מופיע הציון: "מאסקווע, דעצעמבער 1945". יתכן שהחוברת של כתבי-העת עם הסיפור עוד לא הגיעה לידי דער נסתר בנמן כתיבת האגרת. הסיפור "פלארע" נדפס לראשונה ב"יידישע קולטור" בשנת 1949 בחוברות 4, עמ' 12—20; 5, עמ' 29—36; 6, עמ' 24—28; 7, עמ' 14—24. בפרסום הסיפור מופיע הציון: "מאסקווע, אפריל-מיי 1946". ספק אם דער נסתר הספיק לשלוח לניו-יורק את הנוסח המתוקן של הסיפור לפני תחילת החיסולים בסוף 1948. ויש לברר את פשר ההערה "פלארעפנטלעכט דאס ערשטע מאל" עם פרסום הסיפור "פלארע" בעתון הורשאי "פאלקסשטימע" בהמשכים באפריל-מאי 1956.

56 דער נסתר הצטרף לרכבת של מהגרים מאוקראינה לברוביג'אן בקיץ של שנת 1947. בעקבות נסיעה זאת הוא פירסם שני סיפורים-כתבות: 'מיטן צווייטן עשאלאג', 'אייניקייט' (מוסקבה), 30 באוגוסט 1947; 'מיט איבערוואנדערער קיין ביראבידושאן', 'היימלאנד' (מוסקבה), גל' 1, 1947, עמ' 108—118. גליון זה של "היימלאנד" אושר לדפוס ביום 9 בנובמבר 1947. לפי התאריכים של הפרסומים הנ"ל מסתבר שבאגרת של דער נסתר מדובר בסיפור נוסף על בירוביג'אן שלא הגיע לידיו. על נסיעתו של דער נסתר לברוביג'אן ראה: י. קערלער, "12טער אויגוסט 1952", ירושלים 1978, עמ' 61—72.

לאגע, אויסער דעם, וואָס איך האָב ניט געטאָן קיין נאַרישקייט, פאַר וועלכער איך זאַל ווערט זיין שמיץ, ווי איר <sup>62</sup>.

אין אַלעם איבעריקן איז אַחיד אַנכי. דער זעלבער כמעט ליטעראַרישער גורל. פאַראַן בעלבים, וואָס וואַלטן מיך שוין געוואַלט זען ניט נאָר ניט שרייבן, נאָר ניט אַטעמען אַפילו. ס'דערגייט ווייט, אַזוי ווייט, אָ דו טעג האָב איך דערקלערט אונדזער רעדאַקטאָר קושניראָוו אַז מער וויל איך אויף דער שוועל פֿון זיין רעדאַקטירטן זשורנאַל ניט שטיין <sup>63</sup>. איך קען מער ניט. אַז וואָס איך זאַל ניט דערלאַנגען וויל מען די קישקעס דערפֿון אַרויסנעמען. נו, איז ניט געטאַנצט מיטן בער. מוז איך אַפּזיצן — און "זאַל דיר איוואַן בלאָזן" <sup>64</sup>. זאַלן די טיפּס, די זילבערמאַנס, די נאַטאַוויטשעס שרייבן פּראָזע, קריטיק ופּדומה <sup>65</sup>. ואני מה — וואָס בין איך פאַר אַ שרייבער? זאַל דאָס געזאַגטע אין דעם בריוול בלייבן צווישן אונדז, נאָר צווישן אונדז, קיינעם ניט מזכיר זיין וועגן דעם.

און איר, קיפּניס, שטאַרקט זיך. טוט וואָס איר קענט, נאָר ניט מער קיין נאַרישקייט. דערויף האָט אונדז גאַט, דאַכט זיך, באַשאַפֿן מיט אַ קאַפּ.

ניט איין מאָל האָב איך אין ביראַבידזשאַן גערעדט מיט סלוצקין <sup>66</sup> וועגן אייך. צו אַלע אייערע מעלות-טובֿות, צו אייער טאַלאַנט, וואַלט איר נאָך באַדאַרפֿט האָבן

יוסף צ'רניאק המנוח. ואלה הדברים שיוסף צ'רניאק כתב אלי אודות אגרת זאת במכתב מיום 17 בדצמבר 1970: "מיט 6 יאָר צוריק האָב איך זיך צוגעזאַגט געבן אַ בריוו פֿון איינעם פֿון די אַבות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין באַלשעוויטשישן רוסלאַנד — דער נסתר. נאָר — איבער פֿאַרשיידענע סיבות האָב איך ביז הייַנטיקן חודש נישט געהאַלטן וואַרט. איצט איז געקומען די צייט צו געבן אייך דאָס צוגעזאַגטע. שיק איך אייך. איר וועט [עס] מסתמא אויסגיין אין אייערע אַרבעטן (איך וועל אויך אויסגיין, נעם איך אַראָפּ אַ קאַפּיע פֿון דער קאַפּיע, וואָס קיפּניס האָט מיר צוגעשיקט, און שיק אייך)". לא ידוע לי אם יוסף צ'רניאק אמנם הספיק להתייחס בכתביו לאגרת זאת.

62 ראה על הרקע של אגרת זאת במבוא ובהערה מס' 9 לעיל.

63 הכוונה לדו־ירחון "היימלאנד", שהמשורר אהרן קושנירוב היה עורכו הראשי. "היימלאנד" הופיע מסוף 1947 ובמשך 1948. בסך־הכל הופיעו 7 גליונות של הדו־ירחון, עד לחיסולו בסוף 1948. דער נסתר השתתף ב"היימלאנד" פעם אחת בלבד בגליון הראשון (ראה למעלה בהערה מס' 56). מן האגרת מסתבר שהוא השתדל להדפיס שם דברים נוספים, אך כבר בראשיתו של "היימלאנד", בדצמבר 1947, נתקל בקשיים; ולפי ניסוח הדברים מדובר בנסיגות לצנזר את כתביו — שהביאו אותו לויתור על נסיגות נוספים לפרסם בו מיצירותיו. מכאן מובנת הליטותו של דער נסתר לפרסום כתביו בניו־יורק, העולה מן ההתכתבות עם נחמן מייזל. וזאת למרות הסכנות שהיו כרוכות בכך, ושהיו ידועות לו כבר מ"פרשת" קיפּניס.

64 ככל הנראה המשכו של הפתגם: "... הייסע מילך אין תחת אַרײַן". אני מודה למר מ. קיפּניס על השלמה זאת.

65 משה טייף, חיים זילברמאן, משה נאטוניץ' — סופרי יידיש בברית־המועצות. ראה עליהם ב"לעקסיקאָן".

66 על נסיעתו של דער נסתר לבירוביג'אן באותה שנה ראה למעלה בהערה 56. דוב־בר סלוצקי, סופר עברי בצעירותו, שלמן 1904 כתב גם יידיש. אף הוא נרדף בסוף שנות העשרים על "שגיאות" שנמצאו ב"לעקסיקאָן פֿון פּאַליטישע און פּרעמדווערטער". קיזעו 1929, שנערך על־ידיו. ראה עליו ב"לעקסיקאָן".

אַ פּראַקטישן מענטשן בני דער זייט, אַ בעל־יועץ איר זאַלט גאַרניט ניט טאָן, אַפֿרעזער זיך ניט אַנפּרעגנדיק.

אַבער גענוג וועגן דעם. כ'גלייב, אַז היינט מאַרגן דראַט איך שוין גאַרניט. וויל מער קיין עוולות וועט איר שוין ניט באַגיין. איר טאַרט ניט באַגיין! איר זייט ניט קיין קינד.

איר ווילט אַן עקזעמפּליאַר "מאַשבער". מיט פּאַרגעניגן וואַלט [...] און פּלאַן פֿון פּאַרלאַג "עמעס" געפֿין איך זיך שוין פֿונעם 44סטן יאָר אָן. נאַט[?] איך 44, 45, 46, 47. און איצט איז באַלד דאָס 48-ע און איך גיי נאָך אַלץ אין דער [...] און השם יודע ווען איך וועל אַרויסקריכן. פּאַראַן, הייסט עס, גוטע־פּרײַנד וואָס מײַען זיך פֿאַר מיר און זייער מי ווערט געקרוינט מיט דערפֿאַלג. זיי האָבן מיך דערפֿירט צו דעם, אַז איך האָב געזאַגט: "מוחל, כמעט ווי בימי וויספ" <sup>67</sup>.

זאַל זיין אַזוי. אַן עקזעמפּליאַר פֿון מאַשבער, צווייטע פּאַרגרעסערטע אויפֿלאַגע וואָס איז אַרויס אין ווילנע 1940 <sup>68</sup> און וואָס פֿון איר איז געבליבן נישט מער, ווי אַ פּאַר הונדערט עקזעמפּליאַרן, וועלכע זענען שוין נאַטירלעך אויספֿאַרקויפֿט — וויל איך ניט איר זאַלט האָבן, וויל דאָס צוגעקומענע צו דער אויפֿלאַגע, די דריי קאַפּיטלעך "דעמאָלט האָט געטראַפֿן", "צוויי טויטן — איין חתונה" און "באַנקראַט" בין איך איצט כּלל ניט גורס. איך האָב זיי אין גאַנצן איבערגעאַרבעט. ווען איך זאַל געווען קאַנען אויסקויפֿן די פּאַרבלייבענע עקזעמפּליאַרן וואַלט איר גערן געטאָן.

איז אַלזאָ זייט געזונט און שטאַרק ווי ס'ווינטשט אייך אַז'ו

דער נסתר

7.XII.47 מאַסקווע

פ.ס.: נאָך אַ מאָל — דער אינהאַלט פֿון אַ דער[?] בריוו בלייבט צווישן אונדז.

67 וויספ = ראשי תיבות באוקראינית של Всеукраїнська спілка пролетарських лисьменників. "ההסתדרות הכל-אוקראינית של סופרים פרוליטאריים", שפעלה למן 1927 עד 1932. הסתדרות זאת נאבקה בחריפות, הגובלת בטרור, למען כשרותה האידיאולוגית של הספרות הסוביטית ורדפה את הסופרים שלא הלכו אז בתלם. איציק קיפּניס ודער נסתר "זכו" או באוקראינה להתקפות מטעם הסופרים ה"פרוליטאריים". וראה על כך מה שכתבתי במאמרי 'ספרות יידיש בברית־המועצות', "בחינות", גל' 1, 1970, עמ' 14 ואילך וכן 'דעם נסתרס' אונטער א פּלויט", די "גאַלדענע קייט", גל' 43, 1962, עמ' 68-47.

68 צריך להיות 1941. וראה למעלה במבוא.